

JAN JANÁK

POČÁTKY MORAVSKÝCH ZÁLOŽEN A ÚVĚROVÁNÍ PRŮMYSLU DO ROKU 1873

Průmyslové a větší živnostenské podnikání v období kapitalismu se neobešlo bez úvěru. Úvěrování moravských průmyslových podniků, které byly převážně v rukou německé buržoazie a kterým poskytovaly úvěr především obchodní banky, byla již věnována pozornost.¹ Tento příspěvek se zaměřuje na záložny, které sehrály důležitou roli zejména při vytváření českého potravinářského průmyslu.

Záložny vznikaly na Moravě od počátku šedesátých let 19. století většinou jako výraz českého národního hnutí, současně s nimi byly vytvářeny v německých oblastech a v poněmčených městech i německé záložny. Záložny poskytovaly úvěr zejména rolníkům a živnostníkům, při neexistenci českých bank na Moravě hrály však důležitou roli zejména při zakládání a úvěrování akciových cukrovarů, pivovarů, sladoven a jiných podniků zemědělského průmyslu,² jejichž činnost by byla bez těchto záložních kas, pokladnic, záloženských a úvěrních spolků apod., nazývaných později stručně záložny,³ prakticky nemyslitelná. Záložny byly zpočátku zřizovány na základě společného

¹ Srov. Janák, J.: *Úvěrování průmyslu na Moravě do počátku šedesátých let 19. století*, CMM, 104, 1985, s. 244–267; též: *Úvěrování moravského průmyslu od počátku šedesátých let 19. století do roku 1880*, CMM, 105, 1986, s. 63–90.

² Základní práci pro dějiny moravských záložen zůstává stále kniha Františka Wenzla *Dějiny záložen a ostatního družstevního podnikání na Moravě do roku 1885*, Praha 1937. Dále je to Schreyer, J.: *Dějiny svépomocných záložen českých*, Praha 1891. V posledních letech rozhojnil znalosti o moravských záložnách v rozsáhleji koncipované práci František Kraváček, *Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století*, in: *Z historie vesnice střední Moravy*, Praha 1976, s. 5–58. Nejnověji věnoval těmto otázkám pozornost Jan Hájek, *Počátky a rozmach českého záloženského hnutí ve třetí čtvrtině 19. století*, *Hospodářské dějiny*, 12, 1984, s. 265–320. Rovněž Ivo Plecháček, *Zdroje zemědělského úvěru v českých zemích ve druhé polovině 19. století*, tamtéž, s. 321–377. V těchto pracích je uvedena i základní literatura.

³ Termín záložna vytvořil uměle profesor Durdik a poprvé se s ním setkáváme r. 1861 v Času, srov. Cernovský, J.: *Záložny*, in: *Slovník veřejného práva československého*, 5, Brno 1948, s. 589–592.

zákona z r. 1852 a teprve v r. 1873 vydáním družstevního zákona se dostaly na pevnější právní základnu. Tyto spolky vznikaly u nás podle zásad Schulze-Delitzsche, který byl otcem myšlenky sdružování finančních prostředků k provozování nejrůznějších podniků a v tom i záložen, první spolky na tomto principu existovaly však již před jeho vystoupením a jako první instituce družstevního typu bývá uváděn Gazdovský spolek v Sobotišti na Slovensku založený 9. února 1845.⁴ Ještě před ním však podle myšlenky kolektivní svépomoci vzniklo r. 1826 společenstvo stolařů v Lublani, které bylo pravděpodobně první takovouto organizací nejen v Rakousku, nýbrž i na evropské pevnině, neboť jeho založení následovalo jen rok po pokusu Roberta Owena v Americe.⁵ První záložna v habsburské monarchii se uvádí k r. 1851 v Klagenfurtu.⁶

V Čechách začaly vznikat první záložny koncem neoabsolutismu a zkušenosti Schulze-Delitzsche byly u nás propagovány po několika liniích. V Poslu z Prahy, který od začátku r. 1857 vydával pod pseudonymem V. Bělák František Šimáček, je první zmínka o záložnách v květnu 1857.⁷ Dalším propagátorem byl dr. F. C. Kampelík, který ve svých Průmyslových návrzích z r. 1859 poukázal na rozmáhající se úvěrní spolky v Sasku, a r. 1860 vydal dr. F. S. Kodým svůj spis Spolky na vzájemné pomáhání, který dal podnět k zakládání vesnických záložen na Moravě.⁸

Vytváření svépomocných spolků doporučovala však od počátku 50. let i vláda. Důležitou roli v šíření znalostí o nich sehrála Austria, která vznikla r. 1849 jako oficiální orgán ministerstva obchodu a byla hlasatelem liberální politiky ministra Brucka.⁹ Snahou německých liberálů bylo zejména odstranění cechů a jejich přeměna ve volné asociace na základě dobrovolnosti podle anglického vzoru.¹⁰

Již v polovině r. 1851 Austria otiskla informaci o podnikatelském spolku dělníků z továren na piana, který byl vytvořen v květnu 1849 v Paříži, a zdůraznila, že ve Francii existuje již asi 170 spolků tohoto druhu¹¹. Koncem r. 1852 zde byl uveřejněn jako úvodní článek výtah z knihy vídeňského sekčního šéfa K. C. Schindlera o bankách a záložnách¹² a r. 1854 Austria přinesla informaci o podnikatelských spolcích v Bavorsku.¹³ Po vystoupení Schulze-Delitzsche zde byly propagovány jeho názory. V recenzi jeho spisu o asociacích pro německé

⁴ Srov. Wenzl, F.: l. c., s. 19 n.

⁵ Srov. Slokar, J.: *Die Anfänge kollektiver Selbsthilfe beim Gewerbe und die erste gewerbliche Genossenschaft in Österreich*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 13, 1960, s. 451—456.

⁶ Srov. Frey, F.: *Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften*, in: *Österreichisches Staatswörterbuch*, 1, 2. Aufl., Wien 1905, s. 877—885.

⁷ Srov. Černovský, J.: l. c., s. 589—592; též Hájek, J.: l. c., s. 270.

⁸ Srov. Wenzl, F.: l. c., s. 19 n.; nejnověji Hájek, J.: l. c., s. 265 n.

⁹ Nejnověji srov. Brandt, H.-H.: *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848—1860*, 1, Göttingen 1978, s. 246 n.

¹⁰ Srov. Austria, č. 145, 21. 6. 1851, s. 1004, č. 147, 24. 6. 1851, s. 1021, *Die Förderung des Gewerbestandes*.

¹¹ Srov. Austria, č. 152, 30. 6. 1851, s. 1061—1062, *Arbeitervereine in Paris*.

¹² Srov. Austria, č. 279, 2. 12. 1852, s. 2309, č. 281, 4. 12. 1852, s. 2325—2326. K. C. Schindler byl autorem knihy *Die Assoziation der Geldkräfte sammt Vorschlägen für Gewerbe- und Gewerkerbanken und für landwirthschaftliche Geldvereine*, Wien 1853.

¹³ Srov. Austria, č. 74, 31. 3. 1854, s. 357—358, č. 78, 5. 4. 1854, s. 377—378.

řemeslníky a dělníky přinesla Austria základní informace o jeho reformních návrzích již v r. 1854¹⁴ a v r. 1855 zde byla uveřejněna zpráva o výpomocném spolku pro živnostníky v Klagenfurtu k podpoře členů v případě nouze, který byl vytvořen r. 1850 podle plánu z r. 1847, a převzatá zpráva o plánu na vytváření konzumních spolků ve Vídni.¹⁵ Zřizování úvěrových ústavů požadovaly v této době i jednotlivé obchodní a živnostenské komory.¹⁶ Kongres německých národohospodářů, který se konal r. 1858 v Gotě a o jehož průběhu přinesla Austria podrobnou zprávu, přijal doporučení na návrh komise pro asociace (zasedal v ní Schulze-Delitzsche, který rovněž přednášel návrhy sekce v plénu), aby asociace nebyly regulovány státem, nýbrž aby vznikaly ze svobodné a vlastní činnosti živnostnictva a dělnictva. Podle zkušeností z Německa, Anglie a Francie kongres doporučoval vytváření záloženských spolků a zápůjčních pokladen, asociací speciálních živností ke společnému získávání surovin a konzumních spolků ke zjednávání životních potřeb jako předního prostředku k pozvednutí řemeslníků a dělníků. Kongres navrhoval prvním dvěma typům spolků jako prostředek ke zjednání potřebného provozního fondu princip neomezeného solidárního ručení všech členů za kapitál a úspory získané spolky od třetích osob.¹⁷ Austria informovala i o rozdílu mezi svépomocnou koncepcí Schulze-Delitzsche a mezi principem státní pomoci prosazovaným Lassallem,¹⁸ který se uplatňoval při pronikání myšlenek vědeckého socialismu do našich zemí. Na třetím kongresu německých národohospodářů r. 1860 v Kolíně nad Rýnem, který opět jednal o asociacích, podal profesor V. A. Huber zprávu o svých zkušenostech z Anglie, zejména o rochdalských průkopnících, a čtvrtý kongres r. 1861 ve Stuttgartu věnoval pozornost reálnému kreditu.¹⁹ Poměr vlády ke svépomocným spolkům se nezměnil ani na počátku 60. let, kdy Austria přinášela další zprávy o tomto hnutí. Informovala o řemeslnických bankách a úvěrních spolicích v Německu s přehledem jejich vývoje počínaje zřízením první záložny r. 1850 v Delitzsch, ²⁰ uvedla hlavní zásady, na nichž spočívaly německé spolky vytvářené podle principů Schulze-Delitzsche, přinesla statistická data o 243 spolicích z 511, které počátkem 60. let již v Německu existovaly,²¹ a referovala zevrubně i o výpomocných spolicích v Anglii.²²

České národní hnutí začalo spatřovat v těchto spolicích účinný nástroj v boji proti velkým průmyslovým podnikům, které byly v rukou politicky liberálně orientované německé buržoazie. Posledním podnětem byl liberální živnostenský řád z r. 1859, který zrušil cechy, odstranil ochranu řemeslného podnikání a umožňoval neomezené vytváření velkopřemyslu. Výroční zpráva přerovské

¹⁴ Srov. Austria, č. 81, 8. 4. 1854, s. 392, H. Schulze-Delitzsch, *Associationsbuch für deutsche Handwerker und Arbeiter*, Leipzig 1853.

¹⁵ Srov. Austria, č. 262, 14. 11. 1855, s. 1294, č. 274, 29. 11. 1855, s. 1354—1355.

¹⁶ Srov. J a n á k, J.: *Úvěrování průmyslu na Moravě*, s. 244 n. dále Austria, 10, 1858, Bd. I, s. 159—163 (zde požadavek komory ve Stýrském Hradci).

¹⁷ Srov. Austria, 10, 1858, Bd. IV, s. 9—14.

¹⁸ Srov. Austria, 17, 1865, č. 27, 3. 7., s. 209—210, *Zur Arbeiterbewegung*.

¹⁹ Srov. Austria, 12, 1860, Bd. II, s. 293—294, 386—392, 432—439, 13, 1861, Bd. I, s. 712—713, Bd. II, s. 366—371, 403—413.

²⁰ Srov. Austria, 15, 1863, č. 16, 20. 4., s. 270.

²¹ Srov. Austria, 15, 1863, č. 50, 14. 12., s. 860—861, *Der gegenwärtige Stand der sogenannten Vorschußvereine in Deutschland*.

²² Srov. Austria, 15, 1863, č. 52, 28. 12., s. 897—898, *Das Hilfsvereinswesen in England*.

záložny za r. 1875 k tomu říká, že „následkem živnostenského zákona vydaného 20. prosince 1859 a vzrůstajících se větších závodů průmyslových viděli se menší řemeslníci ohroženi, že dále nebudou s to bez kapitálu se obejítí“.²³

České i německé záloženské hnutí v Čechách začalo prakticky ve stejnou dobu. V r. 1858 byly schváleny stanovy německého vzájemného záloženského spolku v Liberci²⁴ a v témže roce vznikla první česká záložna ve Vlašimi, jejíž stanovy byly také vzorem moravským záložnám. První záložna na Moravě byla zřízena v důsledku výzvy Posla z Prahy z 13. ledna 1861 v Přerově a její stanovy byly potvrzeny 22. října 1861. Iniciátorem byl první radní města Přerova krejčí Cyril Vítěz, který se stal jejím pokladníkem. Předsedou byl v lednu 1862 zvolen starosta města lékárník František Kramář a z čistě řemeslnické záložny vznikla instituce, jejíž okruh činnosti se rozšířil na celé přerovské měšťanstvo a později zásluhou Ignáta Wurma i na rolnictvo. V Přerově byly pro další rozvoj záložny velmi dobré podmínky ze dvou důvodů. Prvním byla skutečnost, že správa města byla v českých rukou, čím se Přerov podstatně lišil od ostatních měst téže kategorie. Záložna nemusela bojovat s odporem německé radnice, naopak s ní pracovala v úzké součinnosti. Druhý důvod spočíval v tom, že švagrem Kramáře byl profesor Jan Rudolf Demel, který se stal nejen praktikem, nýbrž i teoretikem rolnických záložn a jeho zásluhou vznikla na střední Moravě nejhustší síť těchto institucí. Přerovská záložna měla koncem r. 1863 již 163 členů, půjčovala na pět měsíců při 5⁰/₁₀ úroku a 1⁰/₁₀ provizi a koncem r. 1871 dosáhl provozovací kapitál výše čtvrt miliónu zlatých.²⁵

Dne 5. listopadu 1863 byly schváleny stanovy Záložny občanské v Příboře s účelem „aby zdejšímu kleslému řemeslu a průmyslu se napomáhalo“.²⁶ V témže roce vznikly ještě záložny v Hranicích, Kojetíně, Holešově, Velkém Meziříčí, Prostějově, Slavkově a Vyškově a r. 1864 následovaly záložny v Olešnicích, Velkých Opatovicích, Tovačově a Veselí nad Moravou a Občanská záložna Blahobyť v Brně, a to podle stejných zásad jako záložna v Přerově.²⁷ Ve stejné době se vytvářely i německé záložny: v Brně to byl Erster Brünnner Creditverein für Gewerbetreibende se stanovami schválenými 3. února 1863, dvě německé záložny vznikly v Hranicích a jedna v Šumperku²⁸ a Dolních Kounicích.²⁹

Počátkem r. 1865 existovaly již na Moravě záložny v 25 místech, v témže roce vznikly české záložny v Letovicích, Bystřici n. P., Kunštátě, Kobylí, Kyjově, Doubravníku, Uherském Hradišti, Jevíčku, Králově Poli, Moravském Krumlově, Lipníku nad Bečvou, Valašském Meziříčí, Obřanech, Rousínově, Tišnově a Zborovicích a v r. 1866 k nim přibýlo 19 dalších záložn.³⁰

²³ Viz Wenzl, F.: l. c., s. 29 n.

²⁴ Zprávu o tom a podrobný přehled hlavních zásad stanov přinesla Austria, 10, 1858, Bd. III, s. 399–402.

²⁵ Srov. Wenzl, F.: l. c., s. 29 n.

²⁶ Srov. Státní oblastní archiv Brno, B 14-místodržitelství starší, fasc. 140, sign. 2/7, 15 888/3701/1880.

²⁷ Srov. Wenzl, F.: l. c., s. 81 n.

²⁸ Srov. SOA Brno, B 14-míst. st., fasc. 124, sign. 2/7, 19 458/1891/1865.

²⁹ Srov. tamtéž, fasc. 126, sign. 2/7, 1817/150/1865.

³⁰ Srov. Wenzl, F.: l. c., s. 81 n.

Dobře z nich prosperovaly zejména ty, které podobně jako v Přerově měly úzkou vazbu na samosprávné orgány města. Tak tomu bylo v Letovicích, kde se stal předsedou obecní starosta Ignác Hader a navíc účetním absolvent Slovanské obchodní akademie v Praze Jan Ježek ml., takže letovická záložna, která byla po účetní stránce velmi dobře vedena, se stala vzorem okolním záložnám a byla později vedoucí institucí v celé oblasti Boskovicka a Malé Hané.³¹ Podobně záložna v Bystřici n. P. zřízená zásluhou Pelhřima Fiše, který se stal jejím předsedou, a záložna v Olešnici, která vznikla z podnětu obecního starosty Ignáce Puchara podle stanov záložny v Nových Benátkách.

První tzv. občanské záložny vznikaly vesměs ve městech a městečkách a byly určeny pro řemeslníky a živnostníky. Již Kodým však propagoval myšlenku záložen pro rolníky a soustavnou akci za zřizování rolnických záložen zahájil na Moravě J. R. Demel již v říjnu 1863 článkem v *Hospodáři moravském* Záložny a jejich prospěch pro obecní život. Demel však hovořil zpočátku o obecních záložnách k prospěchu rolníků i řemeslníků, ale už 3. července 1864 formuloval poprvé stanovisko, aby byly zakládány samostatné stavovské rolnické záložny. Dne 30. června 1867 zvolila Hospodářská jednota v Olomouci výbor, který měl vypracovat konečnou podobu stanov, jejichž první návrh byl zveřejněn 15. ledna 1868. Valná hromada jej schválila 27. ledna a základem pro organizování rolnických záložen se stal článek *Záležitosti rolnické*, otištěný anonymně 15. února 1868 v *Hospodáři moravském*, který obsahoval i návrh stanov těchto spolků.³² Jedním ze základních principů rolnických záložen bylo od této chvíle solidární ručení všech členů celým majetkem.

Na základě neomezeného ručení vznikla potom první RZ v Dubanech a hned poté v Olšanech a Postřelmově a r. 1867 první RZ ve městě v Litovli. Koncem r. 1873 bylo na Moravě 53 českých rolnických záložen, z nichž většina se nacházela na Hané. Podle Demlovy koncepce vznikly i tři německé rolnické záložny v Medlově na Uničovsku, Hněvotíně na Olomoucku a Újezdu na Litovelsku a do r. 1873 i čtyři české rolnické záložny ve Slezsku, ostatních českých záložen zde bylo v r. 1871 šest.³³ Nejvíce českých občanských i rolnických záložen vzniklo na Moravě na konci 60. a na počátku 70. let, kdy české národní hnutí vrcholilo a kdy bylo také založeno největší množství českých spolků nejrůznějšího charakteru jako čtenářských a pěveckých spolků, občanských besed a hospodářských spolků a kdy počátkem 70. let začaly vznikat i první české politické spolky.³⁴

Koncem 60. let začaly záložny pocíťovat nutnost vytvoření svého ústředí, neboť jim počal působit problém přebytek peněz. Na valné hromadě Hospodářské jednoty v Olomouci 28. ledna 1869 zdůrazňovali přítomní, že rolnictvo se musí chopit podnikání a předsedající konstatoval, že záložny překonají

³¹ Srov. tamtéž.

³² Srov. Kraváček, F.: *l. c.*, s. 9 n. K Demlovi srov. i Wenzl, F.: *Profesor Jan Rudolf Demel (1833–1905), první průkopník zemědělského družstevnictví na Moravě*, Brno 1935; nejnověji Pospěch, P.: *Příspěvek k politické činnosti J. R. Demla*, Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, č. 214, 1981, s. 6–12.

³³ Srov. Wenzl, F.: *Dějiny záložen*, s. 81 n.

³⁴ Srov. Verbík, A.: *Počátky zemědělských spolků na Moravě*, ČMM, 89, 1970, s. 226 n.; Janák, J.: *Vznik prvních politických organizací moravské buržoazie počátkem 70. let 19. století*, ČMM, 80, 1961, s. 204 n.

nesnáze peněžního přebytku jen spojením v celek a dopomohou k tomu, „že i průmysl přejde do našich rukou“. Jako konkrétní čin zde uvedl Josef Vysloužil projektované zřízení rolnického cukrovaru v Příkazech. Na 12. prosince 1869 svolal Demel poradu o otázce, jakým způsobem mají být zužitkovány přebytky v záložnách, a z této porady vzešel návrh na zřízení Ústřední rolnické záložny v Olomouci, která pod předsednictvím advokáta dr. Františka Lakomého již v září 1870 skutečně zahájila činnost; jejím tajemníkem se stal Demel. Provolání ze srpna 1870 kritizovalo, že dosavadní přebytky záložen byly umísťovány buď ve státních papírech nebo se ukládaly u „němčourských olomouckých obchodníků“, což obojí se přičilo účelu záložen. Přebytky měly proto plynout do ústřední záložny, která měla podle stanov dva základní úkoly a v souvislosti s tím byla rozdělena do dvou oddělení. První provozovalo běžnou záloženskou činnost pro Olomouc a okolí, což ovšem mnohé záložny považovaly za konkurenci, druhé oddělení soustřeďovalo členské rolnické záložny, kterých se k 13. květnu 1871 přihlásilo 24 a postupně jich bylo přes 40. Zde měly být soustřeďovány přebytky záložen k podpoře úkolů ÚŘZ, která měla zprostředkovávat oběh peněz mezi jednotlivci a podporovat společné podniky, zařizovat hospodářsko-průmyslové závody a kupovat nemovitosti.

ÚŘZ se však nepodařilo, aby se stala centrem pro všechny rolnické záložny. Některé z nich se postavily proti takovéto centralizaci a vyslovovaly se naopak pro zakládání menších středisek. Na tom se usnesl i první sjezd moravských záložen, který byl organizován záložnou v Olešnici a sešel se 12. února 1870 v Letovicích.³⁵ Byl však spíše pouze regionálním sjezdem a opravdový sjezd moravských záložen se uskutečnil 14. listopadu 1870 v Brně za účasti více než dvou set zástupců 81 záložen. Na programu bylo projednávání otázky, zde je zapotřebí, aby se v Brně zřídil ústřední peněžní ústav pro moravské záložny nebo filiálka některé české banky. V důsledku rozporu mezi vedením české národní strany na Moravě a Demlem, který byl vůči vedení ve stále opozice a vedoucí činitelé kritizoval, nenašla na Brněnsku akce ÚŘZ v Olomouci pochopení a tiskový orgán české národní strany Moravská orlice se stavěl přímo proti ní.³⁶ Na brněnském sjezdu vystoupil jeden z vedoucích činitelů národního hnutí dr. Josef Fanderlík s myšlenkou, že otázka ústředí odpadá otevřením filiálky pražské Živnostenské banky v Prostějově (filiálka byla otevřena 1. února 1871 a Fanderlík zasedl v její správní radě), proti tomu bylo ale namítáno, že je potřeba nějakého „vlasteneckého ústavu“ pro Brno. Podmínky zde však nebyly zralé: prostějovská filiálka Živnostenské banky vznikla z iniciativy místní záložny, která byla největší českou záložnou na Moravě, kdežto v Brně byl jediným českým úvěrovým ústavem zmíněný Blahobyť vytvořený brněnskými živnostníky na principu ukládání 5 kr. týdně. Koncem r. 1869 vykazoval Blahobyť pouze 8683 zl. a koncem r. 1870 jen 15 547 zl. veškerého oběžného kapitálu a skupina řemeslníků kolem této záložny byla ještě zcela izolována a bez styku s brněnskou českou inteligencí, která udávala směr národnímu hnutí.³⁷ Na počátku 70. let bylo sice učiněno několik pokusů o založení české akciové banky v Brně, všechny ale skončily nezda-

³⁵ Srov. Kraváček, F.: l. c., s. 9 n.; Wenzl, F.: l. c., s. 51 n.

³⁶ Srov. Wenzl, F.: l. c., s. 147 n.

³⁷ Srov. tamtéž, s. 51 n.

rem.³⁸ I prostějovská filiálka Živnostenské banky likvidovala po velmi krátké době, takže ústředí odpovídající ÚŘZ v Olomouci se již na Moravě nepodařilo vytvořit. Vznikla pouze některá regionální centra jako v Letovicích, Uherském Hradišti a Kroměříži, kde působila stejně důležitá záložna jako v Prostějově a kde se místní úvěrní spolek r. 1873 usnesl přejímat přebytky okolních rolnických záložen na 8⁰/₀ úrok.

Tento vývoj moravského záloženského hnutí byl již pod dojmem rozkolu, který vznikl mezi občanskými a rolnickými záložnami a v jehož pozadí byl zmíněný kritický postoj Demla k vedení české politiky na Moravě. Je nutno ovšem říci, že mezi vedoucími činiteli národní strany nebyl nikdo, kdo by svou aktivitou v hospodářské oblasti byl srovnatelný s Demlem, který v r. 1870 vystoupil v *Hospodáři moravském* s myšlenkou politické zainteresovanosti vkladatelů a spojení činnosti záložen se zpevněním politického postavení české venkovské buržoazie. Z přebytků peněz se měly kupovat polnosti a vytvářet tak velké statky, které by jednak znamenaly zcelení pozemků a jednak vedly k udržení počtu rolnických hlasů ve volbách. Záložny měly mimoto zakládat podniky zemědělského průmyslu a vybudovat rozsáhlý chov dobytka a koní na základě dostatku krmiva získaného z odpadu produkovaného těmito podniky. Demel se jednoznačně stavěl za to, aby rolnické záložny podporovaly zemědělské průmyslové závody a zdůrazňoval, že peníze nesmějí být nechány mrtvě ležet.³⁹ K lepšímu zužitkování přebytků soustředěných v ÚŘZ v Olomouci měla být zřízena poptavárna, která by soustřeďovala oznámení o přebytcích nebo nedostatku finančních prostředků a zprostředkovávala by jejich přesuny. Další východisko se hledalo ve zřízení rolnické akciové banky v Olomouci, jejíž vybudování se však nepodařilo.⁴⁰ Na druhé straně však vyvolával přístřeší sporu sám Demel neustálým zdůrazňováním, že rolnické záložny jsou lepší než záložny živnostenské, protože solidární ručení majitelů usedlostí dává větší bezpečnost a umožňuje taky bezpečný podklad pro získávání velkého úvěru.

Určité otupení rozporů mezi oběma typy moravských záložen je možno pozorovat od jara 1871 a perzekuce českého národního hnutí na Moravě, která nastala r. 1872, jednotu částečně upevnila.

O umístování přebytků záložen do průmyslového podnikání jsme informováni zejména v souvislosti s úředním rozpuštěním pěti moravských nejdůležitějších občanských záložen od 1. srpna 1872 do ledna 1873, které mělo postihnout české národní hnutí na nejcitlivějším místě a ve městech, kde bylo pro vládu nebezpečí, že jejich správa přejde do českých rukou. Bylo to v Prostějově, Třebíči, Lošticích, ve Vyškově a největší rozruch vyvolalo rozpuštění záložny v Kroměříži dne 30. ledna 1873.⁴¹ Revize proběhly i v některých dalších záložnách, kde však nebyly získány žádné záminky k jejich úřednímu rozpuštění.

³⁸ Srov. Janák, J.: *Nezdařené pokusy o založení českých akciových bank na Moravě v letech 1872—1873*, SPFFBU, C 33, 1986, s. 79 n.

³⁹ Srov. Kraváček, F.: l. c., s. 9 n.; Wenzl, F.: l. c., s. 147 n.

⁴⁰ Srov. Janák, J.: *Nezdařené pokusy*, s. 79 n.

⁴¹ Rozsáhlé konvoluty obsahující i písemnosti zrušených záložen jsou uloženy v SOA Brno, B 14-míst. st., fasc. 138, sign. 2/7, 5179/1879 (Kroměříž), fasc. 139, 687/140/1880 (Prostějov) a fasc. 140, 17 754/4116/1880 (Vyškov) a zasluhovaly by hlubší rozbor, než jaký mohl udělat v rámci své syntetické práce F. Wenzl.

Je možno říci, že rozpuštěné záložny byly masovými spolky. Záložna v Prostějově vznikla r. 1863 a její stanovy byly potvrzeny 6. ledna 1865, r. 1869 byly změněny a název zněl Záložna a půjčovna občanská v Prostějově. V r. 1870 se záložna dostala do určitých potíží v souvislosti se sporem mezi občanskými a rolnickými záložnami a uklidnění přineslo proplácení vkladů z úvěru Živnostenské banky. Prostějovská záložna měla 1691 řádných členů a 1403 vkladatelů, kroměřížská 1257 členů a 927 vkladatelů, třebičská 439 členů a 425 vkladatelů, vyškovská 1253 členů a vkladatelů a loštická 407 členů. Všechny záložny vládly již značným kapitálem. Aktivní jmění záložny v Prostějově dělalo již r. 1871 879 853 zl. 88 kr. a v témže roce bylo docíleno obratu 2 431 349 zl. 85 kr. Likvidační aktivum druhé největší záložny v Kroměříži činilo 604 123 zl. 29 kr. Souhrn aktiv třebičské záložny zřízené v r. 1867 byl 203 367 zl., vyškovská záložna, která se ustavila r. 1863, měla aktiva 279 059 zl. 61 kr. a záložna v Lošticích působící od r. 1867 a kde v srpnu 1872 vznikla i německá záložna vykázala aktiva 88 901 zl. 75 kr.

Vládě bylo krajně nepřijemné hospodářské posilování české buržoazie a politické působení záložen, popř. jejich finanční podpora českých národních snah. Prostějovská záložna byla rozpuštěna mj. proto, že ač nebyla politickým spolkem, vykonávala politickou činnost. Záložna se zejména rozhodla zřídit v Prostějově českou reálku. Záložna v Kroměříži poskytla úvěry ředitelům českých divadelních společností Svobodovy a Štanderové, ač šlo o nemajetné osoby, po léta v Kroměříži nehráli a zůstali dlužní úroky. Záložna prý se snažila docílit svými prostředky většiny v obecním zastupitelstvu pro českou národní stranu zakupováním objektů v prvním volebním sboru a tím získáváním hlasů. Z obavy před hrozcí likvidací se valná hromada usnesla 2. února věnovat 30 000 zl. z rezervního fondu a k tomu ještě 50⁰/₁₀₀ čistého zisku za r. 1872 k založení české průmyslové školy nebo reálky ve městě; toto usnesení však místodržitelství zrušilo a ani odvolání k ministerstvu vnitra nemělo kladný účinek.⁴²

Státní úřady se postavily do role ochránců vkladatelů a využily skutečnosti, že záložny kupovaly spekulaci cenné papíry, zejména akcie Živnostenské banky v Praze. Prostějovská záložna jich upsala 170 po 200 zl., loštická jich koupila za 2500 zl. a tyto akcie koupila i záložna v Třebíči, která uložila kapitál i do akcií České banky v Praze a do cenných papírů českých akciových společností v Brně, a to Národní tiskárny a Besedního domu. Za 800 zl. nakoupila akcie Besedního domu v Brně i vyškovská záložna. Také některé ostatní záložny, které nebyly rozpuštěny, upisovaly akcie Živnostenské banky: vanovická upsala 50 akcií po 200 zl., holešovská 30, letovická a velkomeziříčská 20, bučovická a ruprechtovská 10, přerovská a moravskokrumlovská 5 akcií a příborská a doubravnická jednu akcii. Demlovy rolnické záložny se upisování akcií Živnostenské banky nezúčastnily.⁴³

Loštická záložna byla účastna na akciových podnicích celkovou částkou 36 092 zl. 75 kr. a poskytla půjčku akciovému pivovaru ve výši 47 700 zl. a akciovému lihovaru 6180 zl. Podporování a zakládání akciových podniků bylo kladeno za vinu i kroměřížské záložně, která se podílela na cukrovaru a pivo-

⁴² Srov. Wenzl, F.: l. c., s. 209 n.

⁴³ Srov. tamtéž, s. 239 n.

varu v Kroměříži, na sladovně v Žerotíně a na cementárně v Tlumačově. Záložna poskytovala mimoto úvěr živnostenskému spolku v Chropyni, velko-
statku v Kojetíně a půjčovala peníze na panství Březolupy. Záložna ve Vyš-
kově měla stanovami povoleno půjčovat pouze do částky 100 zl., půjčovala ale
až do výše 6000 zl. a úhrnem rozpůjčila 251 132 zl. 53 kr. Nečlenům a spolkům
bylo půjčeno až 34 000 zl., částečně i bez ručitelů a bezúročně. Celkem 26 000
zl. půjčila vyškovská záložna i záložnám v Prostějově, Brušperku, Valašském
Meziříčí, Jevíčku, Ruprechtově a Ivanovicích na Hané a spořitelně ve Vyškově.

Další cenné doklady o iniciativě záložen při zakládání a financování akcio-
vých společností přinesl ve své práci F. Kraváček. O vztahu OZ v Kroměříži
k místnímu cukrovaru již víme, při zrodu tohoto prvního moravského akcio-
vého rolnického cukrovaru, který byl dán do provozu v říjnu 1869, stála však
vedle OZ v Kroměříži i OZ v Holešově. Hlavním garantem prvního rolnické-
ho cukrovaru ve Vrbátkách u Prostějova, který byl zřízen na základě Demlo-
vy koncepce, byla RZ v Dubanech. Ta se postarala i o zajištění pozemků a sta-
vebního materiálu. Ze 2000 akcií po 200 zl. upsala RZ v Olšanech 50 akcií,
RZ v Příkazech 20 akcií atd. Při poskytování úvěru se rozsáhle angažovala
Ústřední RZ v Olomouci, která poskytla cukrovaru od 1. ledna 1871 do února
1872 postupně úvěr ve výši 38 490 zl. a schválila prodloužení úvěru 11 700 zl.⁴⁴
Cukrovar dostal vedle toho úvěr i od ostatních rolnických záložen, tak v listo-
padu 1871 to bylo od RZ v Příkazech 2000 zl. Tato záložna měla záštitu nad
rolnickým cukrovarem v Holici u Olomouce a sama upsala 150 akcií. V čele
přípravného výboru cukrovaru byli vedoucí představitelé této záložny v čele
s blízkým spolupracovníkem Demlovým Josefem Vysloužilem a Demel se stal
místopředsedou výboru. Úvěr tohoto cukrovaru vzrůstal postupně až do výše
363 060 zl., které opatřila především ÚRZ v Olomouci a dále několik rolnic-
kých záložen v okolí. Rovněž na založení akciového cukrovaru v Litovli měl
výrazný vliv Demel a z jeho iniciativy se hlavním garantem závodu stala RZ
v Litovli, která sama upsala sto akcií. ↵

ÚRZ v Olomouci měla záštitu i nad pivovarem se sladovnou zřízeným r.
1869 v Lošticích a stala se nejvýznamnější záložnou na Moravě vůbec. V r.
1873 byly její stanovy změněny a rozšířeny o zprostředkování oběhu peněz
mezi záložnami a hospodářskými průmyslovými závody a o zřizování těchto
závodů. Kolektivními členy se mohly stát vedle záložen i některé spolky, jako
tomu bylo u Hospodářské jednoty v Olomouci, u Občanské besedy v Olomouci
aj., a rolnické průmyslové závody. Úvěr poskytovaný touto záložnou byl již
v prvních letech její činnosti značný. O největší částky žádaly zejména okolní
cukrovary a sladovny, ale r. 1871 i cukrovar v Hradci Králové, jehož žádost
o půjčku 20 až 30 tisíc zlatých byla odmítnuta s odůvodněním, že „okolní
rolnické průmyslové závody nyní většího úvěru vyžadují a těmto jej poskyto-
vati radno i nutno“. Již na konci druhého roku činnosti spravovala záložna
kapitál přes půl miliónu zlatých a za její členy přistoupilo posléze i několik
záložen z Čech.

U všech rolnických akciových závodů se projevovaly zpočátku potíže s upi-
sováním akciového kapitálu, proto zejména v počáteční fázi byly nutné ve
zvýšené míře úvěry. Za hospodářské krize byly všechny tři zmíněné středo-

⁴⁴ Na základě protokolů poradního výboru záložny to zjistil F. Kraváček, l. c., s. 22 n.

moravské cukrovary na pokraji úpadku, takže nepostačovaly ani úvěry, které mohly zajistit rolnické záložny. Jednotlivé podniky se proto musily obracet se žádostmi o kredit na větší peněžní ústavy, které si však kladly často velmi tvrdé, a tudíž nepřijatelné podmínky. Litovelský cukrovar byl nucen odmítnout nabídku brněnské filiálky Credit Anstalt ve Vídni, která za půjčku 120 000 zl. žádala výhradní prodej cukru na dobu pěti roků, 2,5⁰/₁₀₀ provize a nechtěla vyplatit víc než polovinu povolené částky, dokud nebudou splaceny všechny akcie, takže úrok by dosáhl 15⁰/₁₀₀. Živnostenská banka hodlala vyplatit ihned 80 000 zl. a převzít komisionářský prodej cukru na tři roky s 3⁰/₁₀₀ provizí, což by znamenalo 10⁰/₁₀₀ úrok, posléze si však i tato banka stanovila podmínku splacení akciového kapitálu v plné výši. Společnost proto úvěr vypověděla a nakonec si vypůjčila 60 000 zl. u Malostranské záložny v Praze na 8 až 9⁰/₁₀₀ úrok. V r. 1873 dlužil litovelský cukrovar podle údajů v jeho bilanci Rolnické záložně v Litovli 78 060 zl. 97 kr. a Živnostenské bance v Praze 88 497 zl. 28 kr.⁴⁵ Rovněž cukrovar v Holici byl nucen vyjednávat o kredit v Praze a vypůjčit si u Svatováclavské záložny 30 000 zl.

První rolnická sladovna v Prostějově, která vznikla r. 1869 z Demlova podnětu, byla zpočátku spjata především s prostějovskou občanskou záložnou, postupně však navázala těsné kontakty i s ostatními záložnami na okrese i s ÚŘZ v Olomouci, která ji pak soustavně úvěrovala. Od 12. května 1871 do 30. ledna 1873 jí povolila úvěr ve výši 47 900 zl. a prodloužení úvěru ve výši 19 900 zl. Další úvěr dostala sladovna od ostatních velkých záložení na Olomoucku, opět např. od RZ v Příkazech, která jí půjčila 10 000 zl.⁴⁶ Tato záložna byla i garantem sladovny v Příkazech, která zahájila výrobu v říjnu 1873, a záložna zakoupila sto akcií tohoto závodu. První moravský pivovar akciový se sladovnou v Přerově založený r. 1872 úvěrovala OZ v Přerově. V r. 1872 vznikla malá rolnická akciová škrobárna v Krumsíně na Plumlovsku za účasti místní rolnické záložny.⁴⁷

O úvěrování ostatních českých akciových průmyslových podniků již tolik nevíme. Na první pohled je však nápadné, že nejvíc těchto podniků vzniklo na střední Moravě, kde se také soustřeďovaly rolnické záložny, kdežto na jižní Moravě, kde k r. 1880 působily pouze tři rolnické záložny, byly z velkých průmyslových podniků založeny jen cukrovary v Podivíně, Slavkově a ve Vranovicích a za krize přešly všechny do německých rukou.

Tato otázka, stejně jako početní růst záložení, jejich kapitálová síla a vytváření centrální, je však již mimo okruh tohoto příspěvku a bude zpracována samostatně.

Hlavní závěr, k němuž jsme dospěli, vyznívá v tom smyslu, že české záložny na Moravě, a z nich zejména rolnické záložny, byly před vypuknutím krize v r. 1873 přes poměrně krátkou dobu své existence kapitálově již natolik silné, že byly s to působit rozhodující měrou na vznik rolnických akciových průmyslových závodů a poskytovat jim za normálních okolností dostatečný běžný úvěr. Iniciátorem vzniku rolnických záložení byl J. R. Demel, který stál v opozici vůči oficiálnímu vedení české národní strany na Moravě, z něhož

⁴⁵ Srov. SOA Brno, B 14-míst. st., fasc. 131, sign. 2/7, 13 451/1872/1874.

⁴⁶ Od F. Obrtela, *Z dělen družstevní svépomoci*, Praha 1926, s. 246, přejímá F. Kraváček, l. c., s. 2 n.

⁴⁷ Srov. Kraváček, F.: l. c., s. 22 n.

nikdo nevěnoval českému záloženskému hnutí tak velkou a soustavnou pozornost. Rozmach záloženského hnutí nastal koncem 60. a počátkem 70. let, působnost rolnických záložen však zůstala omezena jen na oblast střední Moravy, a to zejména Hané. Zatímco do konce 60. let měly záložny problémy s umísťováním svých finančních přebytků a ukládaly je neproduktivním způsobem do státních papírů nebo je dávaly k dispozici německým podnikatelům, vznikal od této doby spíše nedostatek financí. Za mimořádných okolností zejména v souvislosti s všeobecnou hospodářskou krizí propuknuvší r. 1873, musily se proto české průmyslové závody při potřebě vyššího úvěru a při neexistenci českých bank obracet se žádostmi o úvěr na německé akciové banky na Moravě. Jejich úvěrové podmínky však byly pro začínající český zemědělský průmysl nepřijatelné. České průmyslové závody byly proto nuceny získávat úvěr buď od Živnostenské banky v Praze nebo od některých kapitálově silných záložen v Čechách, neboť tam vládlo již v r. 1873 jedenáct českých záložen kapitálem vyšším než jeden milión zlatých,⁴⁸ kdežto na Moravě nebylo této výše dosaženo před propuknutím krize ani u jedné záložny.

DIE ANFÄNGE DER MÄHRISCHEN LEIHKASSEN UND DIE KREDITIERUNG DER INDUSTRIE BIS 1873

Die tschechischen Leihkassen im Mähren begannen als Ausdruck der nationalen Bewegung von 1861 gegründet zu werden, als in Přerov die erste Leihkasse entstand. In Böhmen wurde die erste tschechische Leihkasse schon 1858 errichtet. Neben den bürgerlichen Leihkassen, die in den Städten errichtet wurden, entstanden in Mähren durch das Verdienst von J. R. Demel allmählich auch Bauernkassen, zu deren Hauptrepräsentanten und gewissermaßen auch Zentrum die Zentrale Bauernleihkasse (Ústřední rolnická záložna) in Olomouc wurde. Die Bauernleihkassen entstanden aufgrund des Prinzips der uneingeschränkten Haftung und konzentrierten sich hauptsächlich in Mittelmähren. Vor allem die Bauernleihkassen beteiligten sich vom Ende der 60er Jahre an an der Gründung und Kreditierung von Industriebetrieben vor allem in der Nahrungsmittelindustrie, hauptsächlich von Zuckerfabriken, Bierbrauereien und Mälzereien. Infolge der Persekution der tschechischen nationalen Bewegung wurden in den Jahren 1872—1873 die fünf größten Bürgerleihkassen behördlich aufgelöst, und zwar wegen Nichteinhaltung der Statuten. Die tschechischen Bauernleihkassen in Mittelmähren waren jedoch trotz dieses Eingriffes kapitalmäßig schon so stark, daß sie unter normalen Umständen fähig waren, den bäuerlichen Industrieaktienbetrieben einen ausreichenden Kurrentkredit zu gewähren. Unter den außerordentlichen Umständen, die vor allem durch die 1873 ausgebrochene allgemeine Wirtschaftskrise verursacht wurden, mußten sich jedoch diese Unternehmen mit ihren Kreditanträgen an die deutschen Handelsbanken in Mähren wenden, deren Bedingungen jedoch unannehmbar waren. Sie erwarben deshalb den Kredit von der Gewerbebank (Živnostenská banka) in Prag oder von den kapitalismäßig stärkeren Leihkassen in Böhmen.

Übersetzt von *Otto Hájek*

⁴⁸ Srov. Hájek, J.: l. c., s. 302.

